

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Atlas Maior: de wereld van Blaeu

Werner, J.; van der Hoek, K.

Publication date
2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Werner, J., & van der Hoek, K. (2008). *Atlas Maior: de wereld van Blaeu*. Universiteit van Amsterdam.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

ATLAS MAIOR

De wereld van Blaeu

BIJZONDERE
COLLECTIES

18.06.08 – 23.11.08

:

Atlas Maior

De wereld van Blaeu

In de Gouden Eeuw kwamen de handel en zeevaart in Amsterdam tot grote bloei. De Verenigde Oost-Indische Compagnie werd opgericht, nieuwe zee-routes werden verkend en ontdekkingsreizen leverden behalve veel geld ook nieuwe geografische kennis op. Het wereldbeeld werd daardoor steeds verder ‘opgerekt’ en verbeterd. In de ontwikkeling en verspreiding van dat wereldbeeld speelde de Amsterdamse cartografie een grote rol. Een hoogtepunt vormde de *Atlas Maior* of *Grooten Atlas*, vanaf 1662 in verschillende edities en talen op de markt gebracht door de Amsterdamse drukker, uitgever en kaarten-maker Joan Blaeu.

Inleiding

Met reden is de *Atlas Maior* opgenomen in de Canon van Nederland. Met zijn ongeveer 600 kaarten in negen tot twaalf delen overtreft deze atlas alles wat er tot dan toe op dit gebied was verschenen. De basis ervoor werd gelegd door Willem Jansz Blaeu. Zoon Joan Blaeu tekende voor de uitbreiding en het commerciële succes. In de Gravenstraat, achter de Nieuwe Kerk, werd een nieuwe drukkerij gevestigd. In 1672 brandde deze af. Na Joans dood, een jaar later, werd het bedrijf nog enkele decennia voortgezet in de oude drukkerij aan de Bloemgracht.

Concurrent Johannes Janssonius probeerde Joan Blaeu naar de kroon te steken met een eigen *Atlas major*, maar die was uiteindelijk minder homogeen en omvangrijk. Blaeu troefde zijn vakbroeders af door onder meer een compleet atlasdeel van China op te nemen. Uiteraard schenkt de tentoonstelling in het Olympisch jaar speciale aandacht aan deze kaarten van China.

Wereldkaart op kleitablet

1: Wereldkaart op een kleitablet, naar het origineel in het British Museum. De Babyloniërs gebruikten kleitabletten niet alleen als ‘papier’ om in spijkerschrift teksten te noteren, maar ook als drager voor tekeningen. De inscriptie beeldt de wereld uit en dateert van circa 600 voor Christus. De dubbele cirkel moet de oceaan voorstellen, die een ronde wereldschijf omsluit. In het noorden ligt een gebergte. In het midden stroomt de Eufraat, waaraan de rechthoekige stad Babylon ligt, zuidwaarts. Zeven als gevaarlijk en onherbergzaam beschouwde eilanden steken ster-vormig naar buiten.

Pogingen van de mens de/zijn wereld uit te beelden, hoe schematisch ook, moeten net zo oud zijn als de mensheid zelf. In zand getrokken, in hout gekerfd, op papyrus of dierenhuid getekend, gedrukt of digitaal, we hebben voor een beter ruimtelijk begrip altijd behoefte aan een abstracte weergave van de wereld om ons heen. De oudste cartografische getuigenissen komen uit het Tweestromenland, Babylon. Ook de vroegst bewaard gebleven poging de hele wereld in een kaart te vatten, met behulp van een driehoekig uitlopende griffel getekend op een kleitablet, stamt uit het huidige Irak.

Stokjes en schelpen

2: Stokjeskaart. Een met de zee ‘vergroeid’ volk als de bewoners van de Marshall Eilanden heeft een geheel eigen visie op de wereld. De eilandengroep bestaat uit twee ketens van overwegend lage koraal-eilanden, verspreid over een zeegebied van ongeveer een miljoen vierkante kilometer. De meeste zijn pas vanaf korte afstand zichtbaar. Zonder kompas stelt dat bijzondere eisen aan de hulpmiddelen bij de navigatie. De zeestromingen, de lange deining en de golfslag rond de eilanden bieden een leidraad, zij worden gebruikt om de vaarrichting te bepalen. De stokjes, meestal de hoofdnerven van palmbladen, geven die bewegingen en hun oriëntatie aan.

OTM: HB-Kaartenzl: 99.01.06

Veel oude en niet-westerse culturen houden er een bijzondere manier op na om hun (leef)wereld tweedimensionaal te verbeelden. Praktische, politieke en religieuze achtergronden zijn van invloed op de inhoud, en de beschikbare grondstoffen en de stand van de techniek bepalen de materiaalkeuze. De bewoners van Oceanië gebruiken als kaart al duizenden jaren een vlechtwerk van stokjes, waarop de eilanden vaak als schelpjes zijn vastgezet. Gaandeweg zijn deze traditionele hulpmiddelen verdrongen door moderne westerse methoden en gereduceerd tot volkenkundige curiositeit, waarmee nog maar weinigen vertrouwd zijn.

Imperium onder handbereik

3: Peutingerkaart volgens de eerste reproductie, gepubliceerd door Abraham Ortelius in 1598. Fotografische vergroting. De Peutingerkaart is een wegenkaart, die om praktische redenen het Romeinse Rijk in een oprolbare smalle strook samenvat. Het principe van de kaart laat zich het best vergelijken met een van de topografische realiteit onafhankelijke metrokaart. Naast een overwegend oost-west georiënteerd wegenstelsel met alle belangrijke verbindingen en afstanden toont dit document ongeveer 3500 plaatsnamen. Geheel links vinden we Noordwest-Europa, ongeveer in het midden ligt Rome.

Foto naar OTM: HB-KaartenZl: 31.01.39/42

De langgerekte Peutingerkaart of *Tabula Peutingeriana* is niet representatief voor het wereldbeeld van de Romeinen. Het is wel de enige Romeinse ‘wereldkaart’ die ons vanuit de late keizertijd overgeleverd is, zij het indirect, als dertiende-eeuwse kopie. De wereld van de Romeinen is erop gerepresenteerd als een reisbeschrijving in kaartvorm. De kaart, op elf stukken perkament getekend en meer dan zes meter lang, werd in het begin van de zestiende eeuw ontdekt en kwam in bezit van Conrad Peutinger, wiens naam hij sindsdien draagt. Later was hij eigendom van prins Eugen van Savoye, om uiteindelijk in de Oostenrijkse Nationalbibliotheek in Wenen te belanden.

De middeleeuwse T-O-kaart

4a: 'Ebstorfkaart' uit circa 1235. Stuttgart, Jos. Roth'sche Verlagshandlung, 1896. Door Konrad Miller nagetekende uitgave van de mooiste, grootste, meest gedetailleerde wereldkaart uit de middeleeuwen. Het origineel met een diameter van circa 3,5 meter ging in de Tweede Wereldoorlog verloren.

OTM: HB-Kaartenzl: w.x. 16

4b: Radkaart, oorspronkelijk uit 1475, opgenomen in *La mer des histoires ...* Parijs, Anguilbert de Marnef en François Regnault, ca. 1516. De eerste substantiële gedrukte wereldkaart sinds de uitvinding van de boekdrukkunst.

OTM: OG 69-28

4c: Wereldkaart van de Venetiaanse monnik Fra Mauro, ca. 1460. Reproductie. De kaart vertoont een aanmerkelijke vooruitgang ten opzichte van traditionele T-O-kaarten, door inpassing van nauwkeuriger gegevens van zeekaarten en reisbeschrijvingen.

Foto Biblioteca Nazionale Marciana, Venetië

Als synthese van antiek-Romeinse en christelijke wereldbeelden ontstaat de T-O-kaart. Zo'n negen eeuwen lang, tot aan de periode van de grote ontdekkingen, blijft dit type kaart dé manier om de wereld schematisch voor te stellen. De T-O-kaart kent allerlei verschijningsvormen. Doorgaans kijkt men vanaf de Rots van Gibraltar (midden onder) naar de wereld, in de richting van de opgaande zon. Azië, Europa en Afrika worden van elkaar gescheiden door een *T*, waarvan de staande balk de Middellandse Zee voorstelt en de liggende de Don (links) en de Nijl (rechts). De ronde cirkel is de oceaan, die de wereldschijf omgeeft.

4d: Hartmann Schedel, *Liber chronicarum*. Neurenberg, Anthonius Koberger, 1493. Kroniek van de wereld, vanaf de schepping tot 1492.

OTM: Inc. 427

De klassieke *Geographia*

5a: Wereldkaart in de *Geographia* van Ptolemaeus. Rome, Petrus de Turre, 1490. Deze uitgave van de *Geographia* is de laatste vóór de ontdekking van de Nieuwe Wereld. De lengtegraden en de positie van de evenaar op de wereldkaart laten zien dat Ptolemaeus wist dat slechts een deel afgebeeld staat van de 360 graden die de aarde rond is. Geen wonder dat dit wetenschappelijke wereldbeeld uitnodigde tot verdere verkenning van de aarde.

OTM: Inc. 449

5b: Verantwoording van de gebruikte projectiemethode voor Ptolemaeus' kaarten in de

Geographia. Venetië, Jacobus Pentius de Leucho, 1511.
OTM: HB-Kaartenz1: 1802 A 7

Het werk van de Griekse astronoom, geograaf en cartograaf Claudius Ptolemaeus (Alexandrië, tweede eeuw) vormt de belangrijkste inspiratiebron voor de humanistische geleerden van de renaissance. Op zijn inleiding in de geografie, kortweg *Geographia*, bouwt men voort. Veel manuscripten van dit werk worden in allerijl uit Byzantium meegenomen, na de val van de stad in 1453. Vertalingen in het Latijn vormen het voorbeeld voor de eerste gedrukte uitgaven, die de wetenschappelijke wereld kort na de uitvinding van de boekdrukkunst veroveren.

5:

De klassieke *Geographia*

5c: Wereldkaartje in *Das Buch der Croniken unnd Geschichten*, de Duitstalige uitgave van Hartmann Schedels werk. Augsburg, Johann Schönsperger, 1500. Het boek bevat een mengeling van verzin-sels en tradities, maar in het wereldkaartje, gebaseerd op Ptole-maeus, schemert toch de vernieu-wende wetenschap door.

OTM: Inc. 353

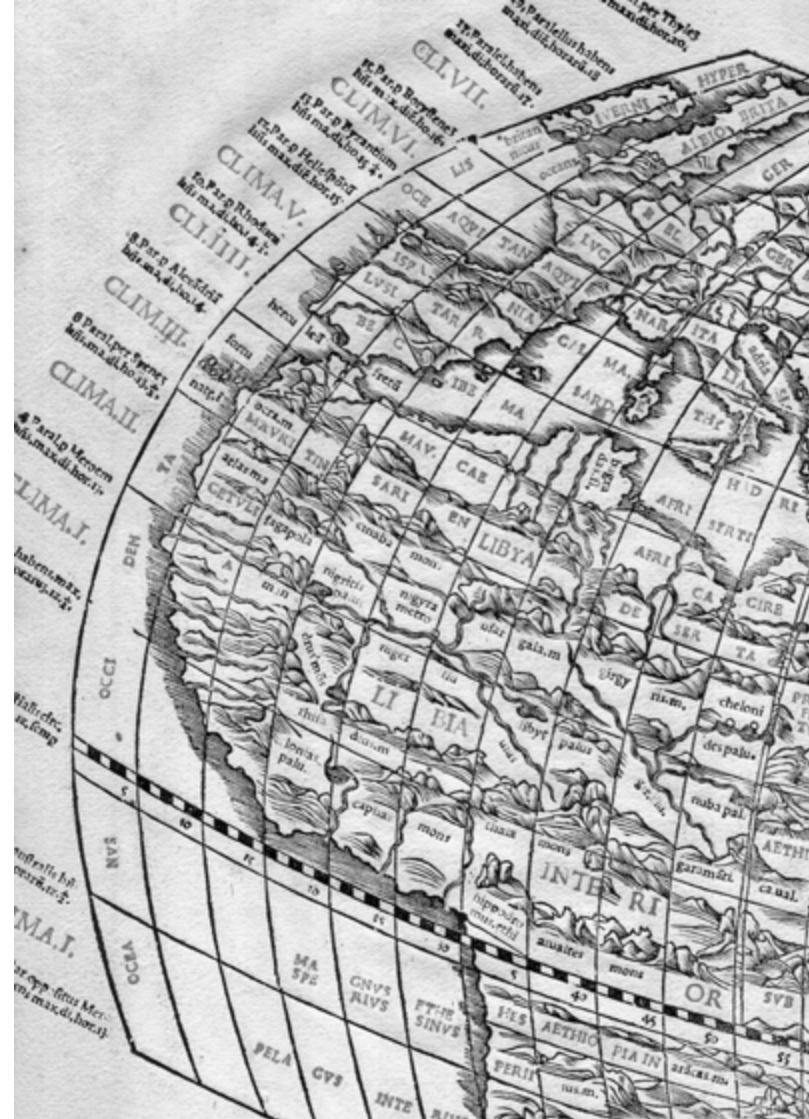
5d: Vierde kaart van Azië in de *Geographia*. Straatsburg, Johan-nes Schott, 1513.

OTM: OF 72-24

5e: Aardglobe door Martin Behaim, ca. 1492. Replica van de oudste westerse globe, in feite een driedimensionale voorstelling van het wereldbeeld van Ptolemaeus. Nu echter aangevuld tot 360 graden en met geheel Afrika, inclusief Kaap de Goede Hoop, maar nog zonder Amerika.

Bruikleen Geografische Boekhandel Pied à Terre, Amsterdam

Detail van 5b:

Een nieuwe wereld erbij

6a: *Tabula terre nove*, de eerste aan de Nieuwe Wereld gewijde gedrukte kaart, toegevoegd aan de *Geographia* van Ptolemaeus. Straatsburg, Johannes Schott, 1513. De houtsnede laat zien dat de kennis van het continent beperkt blijft tot kusten en eilanden.

OTM: OF 82-2

6b: *'The earliest globe with the name America' made by M. Waldseemüller (1507)*. Replica van het oudste globetje dat de Nieuwe Wereld toont. Het is een reductie van Martin Waldseemüllers grote

wandkaart uit 1507. Daarop is voor het eerst sprake van 'America', afgeleid van de naam van ontdekkingsreiziger Amerigo Vespucci.

OTM: HB-Kaartenz: Globe 026

Spoedig nadat de eerste *Geographia* met kaarten in 1477 in druk is verschenen, komen edities op de markt die extra 'tabulae modernae' bevatten, samengesteld op grond van nieuwe geografische kennis. De eerste spectaculaire aanpassing van het klassieke wereldbeeld is natuurlijk de ontdekking van de Nieuwe Wereld in 1492. Ptolemaeus' klassieke wereldkaart moet nu westwaarts uitgebreid worden. De Nieuwe Wereld wordt ingevoegd, eerst als een smal eiland dat de weg naar Indië blokkeert, soms als oostelijk aanhangsel van Azië, maar met de naam America.

6c: De Nieuwe Wereld beschreven in: Sebastian Münster, *Cosmographiae universalis lib. VI*. Basel, Henricus Petri, 1552. Hebraïst en geograaf Sebastian Münster droeg bij aan de vernieu-

wing van het wereldbeeld van Ptolemaeus.

OTM: OF 63-747

6:

Een nieuwe wereld erbij

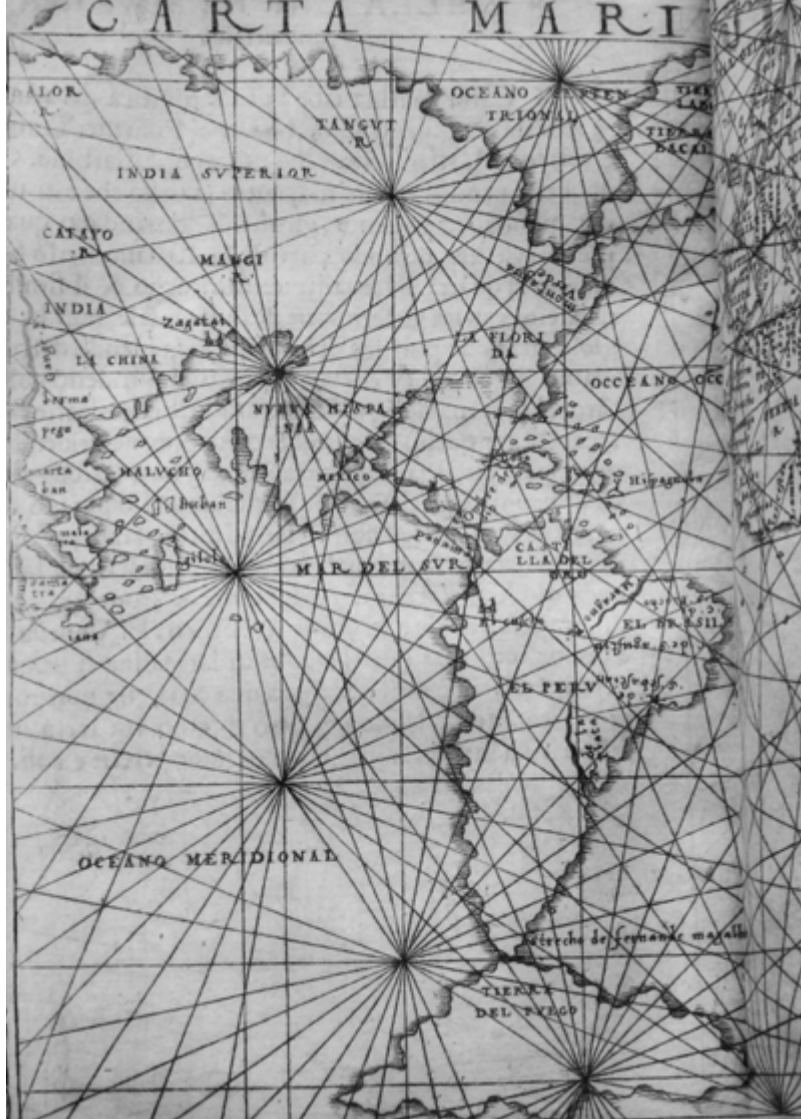
6d: Wereldkaart in *Ptolemaeus auctus restitutus emaculatus cum tabulis veteris ac novis (Geographia, Latine, cum tabb. curante Geo. Ubelio)*. Straatsburg, Johannes Schott, 1520. Deze moderne wereldkaart in de vorm van een zeekaart wordt toegeschreven aan Martin Waldseemüller en komt al in 1513 in de Straatsburgse *Geographia* voor. De ingekleurde houtsnede toont van het nieuwe continent alleen de oostkust van Zuid-Amerika.

OTM: HB-Kaartenzl: 1803 A 5

6e: Claudius Ptolemaeus, *La geografia di Claudio Ptolemeo. Con alcuni comenti et aggiunte fattevi da Sebastiano Munstero ... , con le tavole non solamente antiche et moderne solite di stamparsi, ma altre nuove aggiuntevi di ... Jacopo Gastaldo ...* Venetië, Gioan. Baptista Pedrezano, 1548. Het wereldkaartje laat Gastaldi's aanvankelijke visie zien, waarbij Amerika als oostelijke uitloper van Azië beschouwd wordt.

OTM: O 60-1007

Detail van 6e:

De wereld van de renaissance

7a: Claudius Ptolemaeus, *Geographiae libri octo Graeco-Latini ...* Amsterdam, Jodocus Hondius en Cornelis Claesz, 1605. Kritische Amsterdamse uitgave van het werk van Ptolemaeus, met behulp van de koperplaten van Gerardus Mercator en in samenwerking met Petrus Bertius. Eerste uitgave met Griekse tekst en de Latijnse vertaling naast elkaar.

OTM: 431 A 15

Het wetenschappelijke wereldbeeld van Ptolemaeus wordt, net als het traditionele middeleeuwse wereldbeeld, steeds verder 'aangetast', verbeterd en vervangen door lessen uit de praktijk. Vroege zeekaarten verbeteren de weergave van kustlijnen, gedrukte reisbeschrijvingen worden in een ruimtelijke dimensie vertaald en her en der verrichte lokale en regionale karteringen uit de zestiende eeuw detailleren voorheen oppervlakkig bekende streken. Een kritische selectie en redactie van dit steeds ruimer beschikbare materiaal resulteert in een gestage kwaliteitsverbetering van het wereldbeeld. De *Cosmographia* van Sebastian Münster wordt een wijdverbreide encyclopedische beschrijving van landen en volkeren en Gerardus Mercator maakt de laatste wetenschappelijke editie van Ptolemaeus' *Geographia*.

De wereld van de renaissance

7b: Sebastian Münster, *Cosmographiae universalis lib. VI*. Basel, Henricus Petri, 1572. Latere uitgave van Münsters in 1550 voor het eerst verschenen werk, in een band uit 1587 van de Amsterdamse Stedelijke Bibliotheek.

OTM: OF 63-744

7c: Johannes Stumpf, *Landtafeln. Hierin findst du lieber Läser schöner recht und wolgemachter Landtafeln XII ...* Zürich, Christoffel Froschauer, 1574.

Deze kaartserie van Zwitserland, oorspronkelijk uitgegeven in 1548, wordt wel gezien als de eerste nationale atlas.

OTM: OF 63-727

Opgang van de Amsterdamse cartografie

7d: Bernard von Breydenbach, *Die heylighe bevarden tot dat heylighe grafft in Iherusalem, ende van daen totten berch Synai tot die heilighe maghet ende martelarisie Sunte Katherin*. Mainz, Eerhaert Rewich van Utrecht, 1488. Het eerste geïllustreerde reisboek in druk, een aanmerkelijke verbetering van de geografische kennis van Palestina en het oostelijke Middellandse Zeegebied.

OTM: Ned. Inc. 523

7e: *Hollandiae Batavorum veteris insulae et locorum adiacentium exacta descriptio ...* [Rome], Michaele Tramezini, 1558. Gravure van Jacobus Bossius, een Italiaanse navolging – op atlasformaat – van de grote kaart van Holland door Jacob van Deventer uit 1542, de eerste zelfstandige kaart van Holland. Een nieuw stukje in de geografische legpuzzel van de Nederlanden, klaar om in atlassen opgenomen te worden.

OTM: HB-Kaartenz: O.K. 206

Van Antwerpen naar Amsterdam

8a: Abraham Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*. Antwerpen, Aegidius Coppens van Diesth voor Abraham Ortelius, 1570. De eerste editie van de eerste moderne wereldatlas. Het kaartboek bevat 53 kaarten met beschrijvende teksten. Tot Ortelius' dood in 1598 zal het aantal kaarten meer dan verdubbelen. De laatste edities verschijnen in 1612. Daarna wordt het werk definitief verdrongen door de Amsterdamse atlassen.

OTM: OF 72-30

Collectie Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG)

In de zestiende eeuw is Antwerpen de belangrijkste havenplaats in Noordwest-Europa, knooppunt van internationale contacten. De stad bruist van activiteiten op het gebied van handel, cultuur, wetenschap en nijverheid. Christoffel Plantijn heeft er zijn beroemde drukkerij en Abraham Ortelius publiceert er de eerste echte wereldatlas. Tegelijkertijd lijdt Antwerpen steeds meer onder godsdienstige en politieke onrust – velen vertrekken. Na de inname door de Spanjaarden en de afsluiting van de Schelde in 1585 verliest Antwerpen zijn economische koppositie aan Amsterdam, waar veel vluchtelingen uit het zuiden zich vestigen. Zij geven de nieuwe havenstad van het noorden een doorslaggevende impuls.

8b: Portret van Abraham Ortelius (1527-1598) door Philips Galle. Ingekleurde gravure in het *Theatrum orbis terrarum*. Antwerpen, Johannes Baptista Vrients, 1603.

OTM: OF 72-23

8c: Kaart van Antwerpen in Lodovico Guicciardini's *Description de tout le Païs-Bas*. Antwerpen, Willem Sylvius, 1567.

OTM: OG 80-42

Van Antwerpen naar Amsterdam

8d: Gerard de Jode, *Speculum orbis terrarum*. Antwerpen, Gerard de Jode, 1578. De enige concurrent die Ortelius aanvankelijk te duchten heeft, is Gerard de Jode, zijn vroegere drukker en uitgever van kaarten. De Jode zet de tweede wereldatlas, het *Speculum orbis terrarum*, op zijn naam. Die verschijnt pas in 1578, te laat om het zegevierende *Theatrum* van Ortelius van de troon te stoten.

OTM: HB-Kaartenzl: 1806 A 20

8e: Pieter Heyns, *Spieghel der werelt*. Antwerpen, Christoffel Plantijn voor Philips Galle, 1583. Spoedig na de introductie van Ortelius' grote en dure *Theatrum* verschijnen in Antwerpen populaire bewerkingen op zakformaat. Zij staan model voor een lange reeks zakatlasjes. Op rijm gestelde landbeschrijvingen vergezelen de kaartjes, die gegraveerd zijn door Philips Galle.

OTM: OK 61-140

Opgang van de Amsterdamse cartografie

8f: Pieter Heyns, *Epitome du théâtre du monde d'Abraham Ortelius ...*. Antwerpen, Christoffel Plantijn voor Philips Galle, 1588. Zoals het grote voorbeeld verschijnt ook de kleine versie van het *Theatrum* in diverse talen.

OTM: OK 63-50

8g: De 'Spaanse Furie' van 1576 afgebeeld door Frans Hogenberg in zijn *Kupferwerk über die Niederländischen Freiheitskriege 1555-1605*. Keulen, 1558-1605. Deze terreur van de Spaanse troepen in Antwerpen bracht de positie van de stad grote schade toe.

OTM: OL 82

Geschenk Vereniging van Vrienden

8h: Vier kaartjes die de groei van Amsterdam afbeelden. [Amsterdam], Cóvens et Mortier, [ca. 1750]. Was Amsterdam in de zestiende eeuw al een welvarende en uitdijende havenstad, toen de stroom immigranten uit het zuiden vanaf 1578 aanzwol, waren ingrijpende stadsuitbreidingen nodig. De Jordaan werd in 1612 toegevoegd.

OTM: HB-Kaartenzl: 104.08.21, 104.08.31

Van Antwerpen naar Amsterdam

8i: *Dit is die caerte vander zee, om Oost ende West te zeylen, ende is van die beste pyloots, ende uut die alderbeste caerten ghecorrigeert, diemen weet te vinden, ende elcke cust op tsijn gheset.* Amsterdam, Jan Jacobszoon, 1541. Een vroege zogenaamde 'leeskaart', met zeilaanwijzingen maar nog zonder kaarten, bedoeld voor de kustvaart.

OTM: Ned. Inc. 151a

8j: Govert Willemsen, *Die caerte vande Oost ende West zee, vanden vermaerden stuerman Goeyvaert Willemsen van Hollesloot ...* Harlingen, Peeter Janszen voor Cornelis Claesz, [1594]. De eerste druk van deze praktische 'leeskaart met kaarten' dateert uit 1588 en behoort tot de vroegste nautische uitgaven van Cornelis Claesz.

OTM: O 60-549

8k: Zacharias Heyns, *Le miroir du monde, ou epitome du Theatre d'Abraham Ortelius ...* Amsterdam, Zacharias Heyns, 1598. Samen met het navolgende *Caert-thresoor* is dit het eerste in Amsterdam verschenen wereldatlasje, weliswaar op zakformaat. Het bevat tachtig ingekleurde kaartjes in houtsnede.

OTM: OK 61-129

8l: *Caert-thresoor inhoudende de tafelen des gantsche werelts landen, met beschryvingen verlicht ...* Middelburg, Barent Langenes en Amsterdam, Cornelis Claesz, 1598. Het superieure *Caert-thresoor* plaatste de *Miroir* van Zacharias Heyns in de schaduw. Het bevat 169 kaarten in kopergravure, bijgewerkt volgens de nieuwste door Petrus Plancius en de zijnen vergaarde geografische kennis.

OTM: OK 62-9958

Nieuwe landen, nieuwe kaarten

9a: *Insulae Moluccae celeberrimae sunt ob maximam aromatum copiam quam per totum terrarum orbem mittunt ...* [Amsterdam, Cornelis Claesz, 1592–1594].

Kaart van de Molukken door Petrus Plancius en gegraveerd door Johannes van Doetecum. Hij is voornamelijk gebaseerd op kaarten van de Portugese cartograaf Bartolomeu Lasso.

OTM: HB-Kaartenzl: O.K. 131

9b: Willem Lodewijcksz, *D'eerste boeck. Historie van Indien, waer inne verhaelt is de avontueren die de Hollandsche schepen bejeghent zijn ...* Amsterdam, Cornelis Claesz, 1598. Journaal

van de eerste reis naar Oost-Indië (1595-1597) door schepen van de Compagnie van Verre onder leiding van Cornelis de Houtman.
OTM: OG 63-6223

Door de zoektocht in alle richtingen naar handel en rijkdommen doet zich in de decennia rond 1600 een hausse van baanbrekende geografische ontdekkingen door de Hollanders voor. Er worden ogenblikkelijk gedrukte journalen en kaarten van uitgegeven.

Cornelis Claesz, afkomstig uit het zuiden, zal zich ontpoppen als belangrijkste drukker en verspreider. Samen met theoloog en geograaf Petrus Plancius, die de kaarten samenstelt en de stuurlieden instrueert, legt hij de basis waarop de Amsterdamse kooplieden en kaartuitgevers zullen voortbouwen. Voor de kunstzinnige gravures van zijn kaarten tekenen Johannes en Baptista van Doetecum, Pieter van den Keere en Jodocus Hondius.

Nieuwe landen, nieuwe kaarten

9c: Jan Huijgen van Linschoten, *Itinerario, voyage ofte schipvaert, van Ian Huygen van Linschoten naer Oost ofte Portugaels Indien ...* Amsterdam, Cornelis Claesz, [1605]. De *Itinerario* vormde een belangrijke bron voor de kennis van de handelsgebieden en handelsroutes in de Oost. Na de eerste editie van 1596 volgden diverse heruitgaven.

OTM: OM 63-1536

9d: *Goae Indiae Orientalis Metropolis & Emporij longe ditis pro rege Archi-episcopi & supremo senalocupletis exacta descriptio ... Afconterfeijtinge vande principaele Coop en hoofd Stat des Rijcks Goa ...* [Amsterdam, Cornelis Claesz,

1595]. Tijdens zijn zesjarige verblijf aldaar tekent Jan Huijgen van Linschoten ook deze vogelvluchtkaart van Goa. Hij is opgenomen in zijn *Itinerario*.

OTM: HB-Kaartenz: 102.16.11

9e: Volmodel van de *Mauritius*, 1939. De *Mauritius*, gebouwd in Amsterdam in 1594, maakte deel uit van de vloot van vier schepen (Mauritius, Hollandia, Amsterdam en Duyfken) die van 1595 tot 1597 de eerste reis naar Indië maakte.

Bruikleen Maritiem Museum, Rotterdam

9f: *Generale pascaerte van gantsch Europa ... doer den ervaersten stierman Lucas Ianss. Wagenaer van Enchuijsen ...*

Opgang van de Amsterdamse cartografie

Enkhuizen, Lucas Jansz Wagenaer en Amsterdam, Cornelis Claesz, 1589. Deze enorme zeekaart van Europa, het enig overgebleven exemplaar, geeft een goed idee van de stand van zaken vóór Willem Barentsz het noordpoolgebied beter in kaart bracht.

OTM: HB-Kaartenz: L.K. VIII 3

Geschenk Vereniging van Vrienden

9g: *Deliniatio cartae trium navigationum per Batavos ad Septentrionalem plagam ... Beschrijvinghe van de drie seijlagien door de Hollanders gedaen ande Noordsyde van Noorweghen, Moscovia, nova Sembla ...* [Amsterdam], Cornelis Claesz, 1598. De beroemde, postuum verschenen kaart van

het noordpoolgebied door Willem Barentsz, met weergave van de mislukte zoektocht naar een noordoostelijke doorgang naar China en Indië en de overwintering op Nova Zembla.

OTM: HB-Kaartenz: O.K. 129

9h: Gerrit de Veer, *Waerachtighe beschryvinghe van drie seylagien, ter werelt noyt soo vreemt ghehoort ...* Amsterdam, Cornelis Claesz, 1598. Het bijbehorende reisverslag. Om te kunnen voldoen aan de behoefte aan informatie over de nieuwste geografische ontdekkingen zou Cornelis Claesz nog vele van dit soort journalen drukken.

OTM: OF 63-802

Nieuwe landen, nieuwe kaarten

9i-9o: Op Nova Zembla teruggevonden overblijfselen van de expeditie van Willem Barentsz.

Bruiklenen Rijksmuseum, Amsterdam

9i: Schuifarm, deel van een astrolabium catholicum, een instrument voor het oplossen van eenvoudige boldriehoeksvraagstukken voor de navigatie.

9j: Graadstok of jacobsstaf van hout met vierkante doorsnede en graadverdelingen, een instrument voor het waarnemen van de hoogte van een hemellichaam.

9k: Tekenpasser van ijzer. Aan het korte been kan een tekenpen worden bevestigd.

9l: Lengtewijzer van messing bestaande uit een plaat waarop acht concentrische cirkels zijn gegraveerd alsook vijf gebogen lijnen (meridianen). Een door Petrus Plancius bedacht instrument om de lengtepositie te kunnen vaststellen aan de hand van de veronderstelde relatie tussen de miswijzing van het kompas en de lengtegraden op aarde.

9m: Kaartpasser van messing met een lang en een kort been, bedoeld om afstanden op zeekaarten te kunnen afpassen.

9n: Vier objecten voor het maken van prenten.

Opgang van de Amsterdamse cartografie

9o: Fragmenten van een zee-mansgidsje dat in 1579 uitgegeven werd in Amsterdam door Harmen Jansz Muller. Uiteengevallen in brokken aan elkaar gekoekte pagina's.

9p: *Effigies amplii Regni auriferi Guineae in Africa siti ...* [Amsterdam, Hugo Allardt, ca. 1650]. Tweede staat van deze door Baptista van Doetecum gegraveerde kaart. Hij was aanvankelijk bestemd voor opname in *Beschrijvinghe ende historisch verhael vant Gout Koninckrijk van Gunea* door Pieter de Marees uit 1602, maar werd daarin niet opgenomen.

OTM: HB-Kaartenzl: O.K. 132

9q: Zeekaart van de Azoren en de Canarische eilanden door Petrus Plancius. [Amsterdam, Cornelis Claesz, 1592-1594]. De zogenaamde Cassiteridenkaart, deel uitmakend van de beroemde door Petrus Plancius vervaardigde reeks kaarten. Gravure door Baptista van Doetecum.

OTM: HB-Kaartenzl: O.K. 121

9r: Pieter de Marees, *Description et récit historical du riche royaume d'or de Gunea ...* Amsterdam, Cornelis Claesz 1605. Franse vertaling van de *Beschrijvinghe ende historisch verhael vant Gout Koninckrijk van Gunea*, het oudste gedrukte werk over dit gebied.

OTM: OF 63-763 (5)

Nieuwe landen, nieuwe kaarten

9s: *Nieuwe caerte van het wonderbaer ende goudrijcke landt Guiana ...* Amsterdam, Jodocus Hondius, [1599?]. Jodocus Hondius ontleende zijn kennis over Guyana met name aan de *Discoverie* van Walter Raleigh en de *Relation* van Lawrence Keymis.

OTM: HB-Kaartenzl: 104.05.04

9t: Walter Raleigh en Lawrence Keymis, *Waerachtighe ende grondighe beschryvinge van het groot ende goudt-rijck coninckrijck van Guiana ...* Amsterdam, Cornelis Claesz, 1598.

OTM: OF 63-804

9u: *Haec pars Peruvianae, regio-nes Chicam & Chilem complectitur.* [Amsterdam, Cornelis Claesz,

1592-1594]. Deze gravure van Johannes van Doetecum behoort ook tot de set kaarten van Petrus Plancius. Alleen de Straat Magellaen is bekend, Vuurland zit vast aan het onbekende zuidland Magellanica.

OTM: HB-Kaartenzl: O.K. 125

9v: *Freti Magellanici ac novi Freti vulgo Le Maire exactissima delineatio.* [Amsterdam, Henricus Hondius, 1636]. Kaart van Straat Magellaen en Straat Le Maire 'so als de selve van Mr. Barent lansz Potgieter van Munster door ende weder door bevaren ende met syn capiteyn Sebald de Waerd met groot pericul syns levens seer naerstig ondersocht is'.

OTM: HB-Kaartenzl: O.K. 134e

Opgang van de Amsterdamse cartografie

9w: Daniel van Padberg?, *Beschryvinghe vande voyagie om den geheelen werelt cloot, ghedaen door Olivier van Noort van Utrecht ...* Rotterdam, Jan van Waesbergen, Amsterdam, Cornelis Claesz, 1602. Tweede en meest volledige uitgave van het relaas van deze ontdekkingsreis in 1598-1601.

OTM: O 62-2242

9x: Willem Cornelisz Schouten, *Diarium vel descriptio laboriosissimi, & Melestissimi itineris ... Annis 1615, 1616 & 1617, cum parte Australi freti Magellanici, novum ductum, aut fretum, in Magnum Mare Australe detexit ... orbem terrarum circumnavigavit ...* Amsterdam, Pieter van den Keere, 1619. De opdracht is ondertekend door

'Guilielmus Jansonius' (Willem Jansz Blaeu).

OTM: O 60-947

9y: *Oost ende West-Indische spiegel der 2 leste navigatiën, ghedaen inden jaeren 1614, 15, 16, 17, ende 18. daer in vertoont woort, in wat gestalt loris van Speilbergen door de Magellanes de werelt rontom geseylt heeft ...* Leiden, Nicolaes van Geelkercken, 1619. Concurrerende Leidse uitgave.

OTM: O 60-640

Vroege cartografie van Willem Jansz

10a: Portret van Tycho Brahe, in de Nederlandstalige *Grooten Atlas*. Amsterdam, Joan Blaeu, 1664. In het eerste deel van de *Atlas Maior* besteedt Joan Blaeu veel aandacht aan zijn vaders Deense leermeester, hier afgebeeld in zijn observatorium met een reusachtig muurkwadrant.

OTM: HB-Kaartenzl: 1807 A 12

Willem Jansz (Blaeu) groeit op in de haringhandel, maar zijn diepe belangstelling gaat uit naar wiskunde en astronomie. Zijn keuze daarvoor blijkt definitief nadat hij in 1595–1596 een aantal maanden stage loopt bij de Deense sterrenkundige Tycho Brahe. Omstreeks 1599 vestigt hij zich in Amsterdam, waar hij aanvankelijk globes en sterrenkundige instrumenten vervaardigt. Uit 1604 dateren zijn eerste landkaarten. Zij zijn zeldzaam, maar sommige ervan, zoals de wereldkaart, zijn later heel bekend geworden doordat zij, vanaf 1630, ook in de atlassen werden afgedrukt. Willem Jansz' succes begint in 1608 met de uitgave van het *Licht der zee-vaert*, een hoog-gewaardeerde stuurmansgids.

Vroege cartografie van Willem Jansz

10b: *Nova totius terrarum orbis geographica ac hydrographica tabula, auct. Gul. Janssonio.* Amsterdam, Willem Jansz, 1606. Derde staat van deze door Josua van den Ende gegraveerde wereldkaart in mercatorprojectie, waarop nu de in 1617 bevaren Straat Lemaire voor het eerst afgebeeld staat.

OTM: HB-Kaartenl: O.K. 16

10c: *Nova descriptio Comitatus Hollandiae cum suis urbibus ... Nieuwe beschrijvinge des Graefschaps van Hollandt met alle zijne steden ...* Amsterdam, Willem Jansz, 1604. Kaart van Holland met decoratieve rand van stadsgezichten en stadswapens. Eerste staat van de oudste door Willem Jansz uitgegeven kaart.

OTM: HB-Kaartenl: O.K. 20

10d: *Nova regni Hispaniae descriptio, de novo multis in locis aucta et emendata.* Amsterdam, Willem Jansz, 1605. Kaart van het Iberisch Schiereiland met stadsgezichten van Toledo, Sevilla, Valladolid en Lissabon.

OTM: HB-Kaartenl: O.K. 29

10e: *Nieuwe beschrijvinghe van alle de eylanden ende gaten der zee, die gheleghen zijn langs de custen van Vrieslandt Groeningelandt Embderlandt etc ... Ao. 1607.* [Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1608]. Uit: *Het Licht der zee-vaert.*

OTM: OF 63-776

10f: *Caerte vande Zuyder-zee, en van de vermaerde stromen ende gaten van't Vlie ende texel ...* [Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1608]. Uit: *Het Licht der zee-vaert.*

OTM: OF 63-776

De Appendix

11a: *Atlantis appendix, sive pars altera, continens tab. geographicas diversarum orbis regionum ...* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1630. De prille, eerste uitgave van Blaeus eerste atlas, met zestig kaarten, waarvan meer dan de helft afkomstig is uit de nalatenschap van Jodocus Hondius II.

OTM: HB-Kaartenzl: 1800 A 7

11b: Abraham Ortelius, *Theatrum orbis terrarum ...* Antwerpen, Johannes Baptista Vrients, 1603. Na Ortelius' dood neemt Vrients de uitgave van het *Theatrum* over.

De lijvige atlas heeft dan een omvang van meer dan 150 kaartbladen.

OTM: HB-Kaartenzl: 1803 A 2

In 1629 koopt Willem Jansz Blaeu 37 koperplaten uit de nalatenschap van Jodocus Hondius junior. Die aankoop stelt hem in staat om een eerste wereldatlas uit te geven. Deze *Atlantis Appendix* heeft nog geen beschrijvende tekst en steekt schriel af bij de dan nog verkrijgbare volumineuze atlassen van Ortelius en Mercator. De titel *Atlantis appendix* geeft aan dat deze atlas bedoeld is als aanhangsel bij de atlassen van Ortelius en Mercator. Met de eendelige *Appendix* is de eerste echt Noord-Nederlandse wereldatlas geboren, de start van de ontwikkeling tot *Atlas Maior*, die uiteindelijk tien maal zoveel kaarten zal bevatten.

11c: Ingekleurd dubbelportret van Gerardus Mercator en Jodocus Hondius in: Gerardus Mercator, *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura ...* 2 dln. Amsterdam, Jodocus Hondius, 1619. Vanaf 1619

houdt de gewichtige *Atlas* van Mercator, in de uitgaven van Jodocus Hondius II, een constante omvang van 156 kaartbladen. Dit exemplaar is in twee banden opgedeeld.

OTM: HB-Kaartenzl: 1803 A 3-4

In de Vergulde Zonnewyzer

12a: Willem Jansz, *Het licht der zee-vaert daer-inne claerlijck beschreven ende afghebeeldet werden, alle de custen ende havenen vande Westersche, Noordsche, Oostersche ende Middellandsche zee'n. Oock van ... Guinea, Brasilien, Oost ende West-Indien.* Amsterdam, Willem Jansz, 1613. De eerste uitgave dateert uit 1608.

OTM: OL 79

12b: Willem Jansz, *Zeespiegel, inhoudende een korte onderwij-singhe in de konst der zeevaart, en eene beschrijvinge der seekusten van de Oostersche, Noordsche en*

Westersche schipvaart ... Amsterdam, Joan Blaeu, 1644-1646. Met 111 kaarten in kopergravure en houtsneden in de tekst.

OTM: OG 86-2

Het uitgeversfonds van Willem Jansz (sinds 1621 met de toevoeging 'Blaeu') is veelzijdig en van hoog niveau. Zijn kring van vrienden en zakenrelaties is dat evenzeer. Willem staat middenin de Hollandse renaissancecultuur en verenigt wetenschap, technische vaardigheden, culturele belangstelling en koopmanschap in één persoon. Naast werken over cartografie en navigatie legt hij ook academische en literaire teksten op de pers. Als drukker van publicaties van de hoogleraren Vossius en Barlaeus en andere geleerden is hij feitelijk de huisdrukker van het jonge Athenaeum Illustre. Ook schrijvers als zijn oomzegger Hooft laten hun werk drukken 'In de Vergulde Zonnewyzer', op de hoek van het Damrak en de Mandenmakerssteeg.

In de Vergulde Zonnewyzer

12c: Ludovico Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden ... met alle de landt-caerten der vorsejde landen, ende vele contrefeytselen der steden ... overgheset in de Nederduytsche spraecke, door Cornelium Kilianum ...* Amsterdam, Willem Jansz, 1612.

OTM: OF 63-750

12d: Ludovico Guicciardini, *Belgicae, sive Inferioris Germaniae, descriptio ...* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1633-1635. Aangepaste Latijnse zakuitgave van Guicciardini's werk.

OTM: OK 75-584

12e: Adriaan Metius, *Institutiones astronomicae & geographicae, fundamentale ende grondelijcke onderwysinghe van de sterrekunst, ende beschryvinghe der aerden, door het ghebruyck van de hemelsche ende aerdsche globen ...* Amsterdam, Willem Jansz, 1621.

OTM: O 62-8489 (1)

12f: Willem Jansz Blaeu, *Nova, orbis terrarum descriptio*. Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1616 [na 1621]. De kleinste globe van Blaeu, met een doorsnede van 10 cm. Behoorde vermoedelijk tot een tellurium, een beweegbaar model van zon, aarde en maan.

OTM: HB-KaartenZI Globe 002

Collectie KNAG

12g: Willem Jansz Blaeu, *Tweevoudigh onderwijs van de hemelsche en aerdsche globen, het een na de meyning van Ptolemaeus met een vasten aerdkloot, het ander na de natuerlijcke stelling van N. Copernicus met een loopen den aerdkloot ...* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1634.

OTM: O 61-2194 (3)

12h: Joan Sems en Jan Pietersz Dou, *Practijck des landmetens, leerende alle rechte ende kromzydige landen, bosschen, boomgaerden, ende andere velden meten ...* Amsterdam, Willem Jansz, [ca. 1620].

OTM: O 76-2

12i: Roemer Visscher, *Sinnepoppen*. Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, [ca. 1630].

OK 76-601

12j: Jacob Cats, *Monita amoris virginei, sive Officium puellarum in castis amoribus, emblemate expressum / Maechden-plicht, ofte Ampt der ionckvrouwen, in eerbaer liefde aenghewesen door sinne-beelden*. Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1622.

OTM: O 61-4828 (1)

In de Vergulde Zonnewyzer

12k: Jacob Cats, *Silenus Alcibiadis sive Proteus, humanae vitae ideam, emblemate trifariam variatione, oculis subjiciens. Iconibus artificiosè in aes incisus, ac trium linguarum explicatione eleganter elustratus ...* Amsterdam, Willem Jansz, 1622. Ook met de titel: *Sinn- en minne-beelden.*

OTM: OG 63-6979 (1)

12l: Caspar Barlaeus, *Rheno-Bercae capti, Federatorum Ordinum auspiciis, duce belli ... principe, Frederico Henrico, Arausionensium principe, &c.* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1633.

OTM: Pfl. port. 4to 1: 2

12m: Joost van den Vondel, *Verovering van Grol, door Frederick Henrick, Prince van Oranje ...* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1627.

OTM: Vondel 3 C 7

12n: Joost van den Vondel, *Gysbreght van Aemstel, d'ondergang van zijn stad en zijn ballingschap. Treurspel.* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1637.

OTM: Vondel 2 E 59

12o: Pieter Cornelisz Hooft, *Geeraerd van Velsen. Treurspel.* Amsterdam, Willem Jansz, 1618.

OTM: O 60-4316

12p: Pieter Cornelisz Hooft, *Granida. Spel.* Amsterdam, Willem Jansz, 1515 [=1615].

OTM: O 62-6708

12q: Hugo de Groot, *Iosef of Sofompaneas. Treurspel. Vertaelt door I. v. Vondel.* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1635.

OTM: O 63-104

12r: Pieter Cornelisz Hooft, *Baeto, oft Oórsprong der Hóllanderen. Treurspel.* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1626.

OTM: O 62-5200

12s: Matthaeus Vossius, *Annalium Hollandiae Zelandiaeque libri quinque.* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1635.

OTM: OM 63-1504

12t: Caspar Barlaeus, *Mercator sapiens, sive oratio de conjungendis mercaturae & philosophiae studiis ...* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1632. Inaugurele rede van Barlaeus.

OTM: OM 63-550 (4)

Paskaarten

13a: *Pascaarte van alle de zè-custen van Europa ...*
Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, ca. 1625. Vroege
gegraveerde zeekaart op groot formaat, gedrukt op
papier en ingekleurd.

OTM: HB-Kaartenzl: L.K. VIII 1

13b: Paskaart van Zuid Chinese
Zee. Amsterdam, Joan [II] Blaeu,
1697. In handschrift op perkament.

OTM: HB-Kaartenzl: L.K. VII 9

Tot 1630 liggen Willem Jansz' meest succesvolle activiteiten op het gebied van de navigatie. Zijn stuurmangidsen en navigatieinstrumenten zijn een begrip geworden en hij is het die de eerste grote gedrukte 'overzeilers', paskaarten van grote zeegebieden, in Amsterdam maakt. In 1633 wordt hij benoemd tot baas-kaartenmaker van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en examinerator van de stuurlieden van de Amsterdamse kamer van de VOC. Als VOC-kaartenmaker wordt hij in 1638 door Joan opgevolgd, waarna ook zoon Joan II die baan krijgt. VOC-informatie moest geheim blijven, maar in Amsterdam zaten de Blaeus hoe dan ook op een machtig kruispunt van informatiestromen.

Theatrum of Novus atlas

14a: Titelpagina van het eerste deel van het *Toonneel des aerdrycks, ofte Nieuwe atlas*. Amsterdam, Willem en Joan Blaeu, 1635. Het eerste *Theatrum* uitgegeven in het Nederlands.

OTM: HB-Kaartenzl: 1804 A 2

14b: Kaart van de Zeventien Provinciën in het tweede deel van het *Toonneel des aerdrycks, ofte Nieuwe atlas*. Amsterdam, Willem en Joan Blaeu, 1635.

OTM: HB-Kaartenzl: 1804 A 3

14c: Titelpagina van het vijfde deel van de Duitstalige *Novus Atlas, das ist Weld-beschreibung mit schönen neuen ausführlichen Land-Taffeln*. Amsterdam, Joan Blaeu, 1654.

OTM: HB-Kaartenzl: 1807 A 33

Meteen na de introductie van de *Appendix* streeft Blaeu senior, nu samen met zijn oudste zoon Joan, naar uitbreiding. De bescheiden titel *Appendix* vervalt en wordt vervangen door de zelfverzekerder titel: *Toonneel des aerdrycks, of Nieuwe atlas*. De expansie van Blaeus atlasuitgaven is niet los te zien van de stevige concurrentiestrijd met buurman Johannes Janssonius. In het Latijn, Nederlands, Duits en Frans zal de atlas, na 1638 onder leiding van Joan Blaeu, de wereld veroveren. Met de toevoeging van steeds meer delen groeit ook de onevenwichtigheid. In 1655 bereikt de *Novus atlas* de maximum omvang van zes delen.

Theatrum of Novus atlas

14d: *Rhenus fluviorum Europæ celeberrimus, cum Mosa, Mosella, et reliquis, in illum se exonerantibus, fluminibus.* [Amsterdam, Willem en Joan Blaeu, 1635]. Kaart van het stroomgebied van de Rijn. Vanaf 1635 wordt hij als uitklapkaart in alle atlassen van de Blaeus opgenomen.

OTM: HB-Kaartenzl: 34.18.18

14e: Kaarten van de stroomgebieden van de Donau en de Rijn in het eerste deel van de Duitstalige *Novus Atlas, das ist Abbildung und Beschreibung von allen Ländern des Erdreichs.* Amsterdam, Willem Blaeu, 1634-1635. Deze atlas behoort tot de vroegste edities van de *Novus Atlas*. In volgende edities worden de kaarten van de Donau en Rijn door nieuwere vervangen. Deze oude kaart van de Rijn blijkt een aangepast linker deel te zijn van de Germaniakaart van Rumold Mercator, die Willem Jansz Blaeu voor het eerst in 1612 uitgaf (zie 14f).

OTM: HB-Kaartenzl: 1800 A 5

14f: *Nova et accurata totius Germaniae tabula, olim à Rumoldo Mercatore edita, nunc denuo multis in locis emendata at aucto.* Amsterdam, Willem Jansz Blaeu, 1612 [na 1621]. Wandkaart door Rumold Mercator in zes bladen, verdeeld in 24 segmenten.

OTM: HB-Kaartenzl: VI 14 D 8

14g: *Zutphania Comitatus* in het tweede deel van de Duitstalige *Novus Atlas* uit 1634-1635. Het impressum van dit deel vermeldt voor het eerst de naam van Joan Blaeu als mede-uitgever.

OTM: HB-Kaartenzl: 1800 A 6

14h: Het *Toonneel des aerdricx ofte Nieuwe atlas ...* 6 dln. Amsterdam, Joan Blaeu, 1648-1655. Voltwoord Nederlandstalig *Theatrum of Novus atlas*, tezamen 399 kaarten.

OTM: HB-Kaartenzl: 1806 A 1-6

Collectie KNAG

14i: *Le théâtre du monde ou Nouvel atlas contenant les chartes et descriptions de tous les païs de la terre ...* 2 dln. in 1 bd. Amsterdam, Joan Blaeu, 1649-1650. Franstalige uitgave.

OTM: OF 80-132

De *Atlas Maior*

15a: *Le Grand atlas, ou Cosmographie Blaviane, en laquelle est exactement descritte la terre, la mer et le ciel.* Amsterdam, Joan Blaeu, 1663. Twaalfdelige *Atlas Maior* in het Frans. Geëxposeerd zijn de handgeschreven opdracht van Joan Blaeu aan de Franse minister van financiën Colbert in het eerste deel, de plattegrond van Moskou in het tweede deel, de titelpagina van het tiende deel en de perkamenten banden van vier andere delen.

OTM: OF 70-5 – OF 70-16

15b: *Danubius, fluvius Europae maximus, a fontibus ad ostia, cum omnibus fluminibus, ab utroque latere, in illum defluentibus.* [Amsterdam, Willem en Joan Blaeu, 1635]. Kaart van het stroomgebied van de Donau.

Vanaf 1635 werd hij als uitklapkaart in alle atlassen van de Blaeus opgenomen. Behalve ingekleurd is dit exemplaar met goud gehoogd.

OTM: HB-Kaartenzl: 34.20.23

In 1662 introduceert Joan Blaeu zijn *Atlas Maior*, eerst in het Latijn, maar kort daarna ook in het Frans, Nederlands, Spaans en Duits. De atlas is vooral groot en mooi, maar niet erg evenwichtig of up-to-date. Desondanks bevat hij de meest uitgebreide geografische informatie die tot dan toe bijeengebracht is. Omdat er op dat moment geen kostbaarder boek denkbaar is, doet hij het uitstekend als relatiegeschenk. De Franse editie is de grootste, met 615 gravures en in totaal 5310 bladzijden in twaalf banden.

15c: *Atlas maior, sive Cosmographia Blaviana, qua solum, salum, coelum, accuratissime describuntur.* Amsterdam, Joan Blaeu, 1662. De eerste editie van de *Atlas Maior* is in het Latijn. De atlas telt 593 kaarten in elf banden, die hier allemaal getoond worden. De wereldkaart in twee halfronden vervangt pas in 1662 de oude in mercatorprojectie (zie nr. 10b). Al in 1648

ontvouwt Joan Blaeu in een monumentale grote wandkaart zijn nieuw wereldbeeld. De Hollandse ontdekkingen op en langs de kusten van Australië, van de eerste landing (1606) tot en met de verkenning van de zuidkust door Abel Tasman (1644), laten een nieuw werelddeel verschijnen en oude mythen verdwijnen.

OTM: HB-Kaartenzl: I 4 A 6-16

Stedenboeken

16a: Plattegrond van Medemblik in het Noord-Nederlandse deel van *Novum ac magnum theatrum urbium Belgicae liberae ac foederata ...* Amsterdam, Joan Blaeu, 1649. De vroegst bekende versie van het stedenboek van de Nederlanden, gesigineerd door Joan Blaeu zelf. De kaart van Medemblik verkeert nog in zijn onvoltooide eerste staat.

OTM: HB-Kaartenzl: 1800 A 9

16b: Plattegrond van Medemblik in het Noord-Nederlandse deel van *Novum ac magnum theatrum urbium Belgicae liberae ac foederata ...* Amsterdam, Joan Blaeu, 1649. Een latere uitgave (ondanks het ongewijzigde jaartal) met de derde, laatste staat van de kaart van

Medemblik. Het stadswapen is voltooid, de bebouwing is aangevuld, er zijn scheepjes toegevoegd en de naam van de oorspronkelijke auteur van de kaart, Johannes Schagen, is bijgegraveerd.

OTM: HB-Kaartenzl: 1806 A 25

De stedenboeken van Joan Blaeu zijn beroemd omdat zij een fraai beeld geven van honderden steden in het midden van de zeventiende eeuw. Soms zijn zij toegevoegd aan een *Atlas Maior*. Niet altijd zijn de plattegronden accuraat of actueel. Toch is er veel zorg besteed aan het uiterlijk en ook aan de inhoud. Na de opstap met *Flandria illustrata* introduceert Blaeu in 1649 zijn stedenboeken van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Zij moeten de aftrap vormen voor een allesomvattende reeks stedenboeken. Het mag niet zo zijn. Het blijft bij deze set en een aantal spectaculaire delen over steden van Italië.

Stedenboeken

16c: Plattegrond van Medemblik in het Noord-Nederlandse deel van *Urbium totius Belgii seu Germaniae inferioris nobiliorum, & illustriorum tabulae antiquae & novae accuratissimè elaboratae*. Amsterdam, Johannes Janssonius, 1657. De plattegrond van Blaeu is praktisch ongewijzigd nagegraveerd.

OTM: HB-Kaartenzl: 1807 A 26

16d: Vogelvluchtkaart van Napels in het deel *Theatrum civitatum non admirandorum Neapolis et Siciliae regnorum* van *Theatrum civitatem et admirandorum Italiae* ... Amsterdam, Joan Blaeu, [1663].

OTM: HB-Kaartenzl: 1808 A 23

16e: Joan Blaeu, *Toonneel der steden van 's konings Nederlanden, met hare beschrijvingen*. 2 dln. Amsterdam, Joan Blaeu, [na 1649]. Bij de oorspronkelijke redactie is uitgegaan van een kleiner aantal steden dan in 1648 bij de Vrede van Munster aan de Republiek zal blijken toe te vallen, waardoor alleen de eerste drukken van de Latijnse uitgave twee delen van gelijke dikte vertonen en alle latere een opmerkelijk verschil in dikte laten zien.

OTM: HB-Kaartenzl: 1806 A 23-24

16f: Anthonius Sanderus, *Flandria illustrata, sive descriptio comitatus istius per totum terrarum orbem celeberrimi ...* 2 dln. [Amsterdam, Joan en Cornelis Blaeu, 1641-1644]. Het voorbeeld voor de latere stedenboeken, met gefinancierd impressum: 'Coloniae Agrippinae, sumptibus Corneli ab Egmond'.
OTM: HB-Kaartenzl: 1800 A 11-12

16g: Drie banden van het Italiaanse stedenboek, *Theatrum civitatem et admirandorum Italiae* ... 5 dln. Amsterdam, Joan Blaeu – erven Joan Blaeu, 1663-1682.

OTM: HB-Kaartenzl: 1808 A 21, 24, 25

16h: Overzichtskaart van Piemonte in het eerste deel van het stedenboek van Piemonte en Savoye, *Theatrum Statuum regiae Celsitudinis Sabaudiae ducis ...*, deel uitmakend van *Theatrum civitatem et admirandorum Italiae* ... Amsterdam, Erven Joan Blaeu, 1682.

OTM: HB-Kaartenzl: 1808 A 22

De productie

17a: Model van een typografische drukpers van de firma Blaeu, vervaardigd door M.R. Germans. Schaal 1:5.

Bruikleen Maritiem Museum Rotterdam

17b: Koperplaat, met afdruk van de kaart van Afrika van Johannes Janssonius. Boven en links is de plaat later ingekort.

Bruikleen West-Fries Museum, Hoorn

17c: Het vervaardigen en afdrukken van kopergravures in: M. Diderot, *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* ... Parijs, Briasson etc., 1750-1780.

OTM: 1290 A 11

17d: De bereiding van waterverf in: Willem Goeree, *Verligterie-kunde, of regt gebruik der water-verwen* ... Amsterdam, Andries van Damme, 1705.

OTM: O 60-4227 (2).

17e: De cilinderpers voor het afdrukken van koperplaten in: A. Bosse, *Tractaet in wat manieren men op root koper snijden ofte etzen zal* ... Amsterdam, Jacob van Meurs, 1662.

OTM: O 63-8778 (2)

De productie van een *Atlas Maior* vraagt een immense technische inspanning. Daarvoor is een moderne drukkerij nodig, die zijn weerga in Europa niet kent. Die wordt in 1637 aan de Bloemgracht geopend. Vele persen voor typografisch en plaatdrukwerk zijn daar in bedrijf om een oplage van 300 meerdelige atlassen te drukken. Daaraan voorafgaand worden enorme hoeveelheden papier ingekocht, duizenden bladzijden tekst gezet en honderden koperplaten gesneden en geëts. De kaarten kan men laten inkleuren en het is mogelijk de delen naar eigen smaak te laten binden, bijvoorbeeld bij de gerenommeerde binderij van Albertus Magnus, aan de Nieuwendijk, 'In den Atlas'.

17:

De productie

17f: Schraap en polijststaal.

Bruikleen Rijksprentenkabinet, Amsterdam

17g: Etsnaald, om lijnen van ongeveer gelijke dikte in een etslaag of droog in de koperplaat te trekken.

Bruikleen Rijksprentenkabinet, Amsterdam

17h: Tampon, om af te drukken koperplaten in te inkten.

Bruikleen Rijksprentenkabinet, Amsterdam

17i: Buriijn, om lijnen van wisselende dikte in koper te snijden.

Bruikleen Rijksprentenkabinet, Amsterdam

17j: De papiermaker door Jan Luyken.

Origineel: Amsterdams Historisch Museum

17k: De boekdrukker door Jan Luyken.

Origineel: Amsterdams Historisch Museum

17l: De plaatdrukker door Jan Luyken.

Origineel: Amsterdams Historisch Museum

17l:

Atlaskaarten van Nederland

18a: *Groninga Dominium* (1630–1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.03.39
Collectie KNAG

18b: *Frisia Occidentalis* (1630–1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.02.46
Collectie KNAG

18c: *Drentia Comitatus* (1640- ca. 1670).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.03.67
Collectie KNAG

18d: *Transiselania Dominium vernaculè Over-Yssel* (1640- ca. 1670).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.04.10A
Collectie KNAG

18e: *Geldria Ducatus, et Zutfania Comitatus* (1631–1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.04.32
Collectie KNAG

18f: *Ultraiectum Dominium* (1630–1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.02.33
Collectie KNAG

18g: *Hollandiae pars Septentrio- nalis, vulgo Westvriesland en 't Noorder Quartier* (1642–1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.01.28
Collectie KNAG

Een *Atlas Maior* bevat, afhankelijk van de editie, ongeveer 600 kaarten, in een uitbundige verscheidenheid. De meeste kaarten hebben een gelijk formaat, om dubbelgevouwen (folio) goed in een atlasband te passen. De kaarten kunnen erg verschillen in uiterlijk; zij zijn ongekleurd of gekleurd, en op groot of kleiner papier afgedrukt. Maar ook in de kleuring kunnen grote verschillen voorkomen, van eenvoudig tot luxe gekleurd, soms zelfs met goud 'gehoogd'. Kaarten uit een Blaeu-atlas zijn op de achterkant meestal bedrukt met een beschrijving van het afgebeelde gebied. Tussen haakjes is vermeld in welke periode de navolgende kaarten in de atlassen voorkomen.

18:

Atlaskaarten van Nederland

18h: *Rhenolandiae et Amstellandiae exactissima tabula ...* (1631-1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 33.35.70

Collectie KNAG

18i: *Delflandia, Schielandia et insulae trans Mosam ...* (1631-1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.01.66

Collectie KNAG

18j: *Zeelandia Comitatus* (1634-1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.05.01

Collectie KNAG

18k: *Tabula Bergarum ad Zomam Stenbergae ...* (1630-1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.05.59

Collectie KNAG

18l: *Fossa Sanctae Mariae, quae Eugeniana ...* (1635-1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 31.31.28

Collectie KNAG

18m: *Ducatus Limburgum* (1634-1672).

OTM: HB-Kaartenzl: 34.05.66

Collectie KNAG

Detail van 18a:

Bijzondere Collecties

Het Blaeukabinet

19: Blaeukabinet met een negendelige *Atlas Maior* in het Nederlands, aangevuld met twee stedenboeken van de Nederlanden: *Grooten atlas, oft werelt-beschrijving, in welke 't aertryck, de zee, en hemel, wordt vertoond en beschreven*. 9 dln. Amsterdam, Joan Blaeu, 1664. *Toonneel der steden van 's konings Nederlanden ... / Toonneel der steden van de Vereenighde Nederlanden ...* 2 dln. Amsterdam, Joan Blaeu, 1649. Een atlasdeel uit dit kabinet ligt, dagelijks op een andere bladzijde opengelegd, geëxposeerd bij nr. 21e.

Van een *Atlas Maior* kon een indrukwekkend pronkstuk gemaakt worden door hem op te bergen in een speciaal kabinet. Twee spectaculaire eigentijdse exemplaren zijn nog bekend: een opgedragen aan stadhouder Johan Willem Friso en het andere, dit exemplaar, 'provenant d'une famille patricienne hollandaise', in de Bijzondere Collecties. Het werd in 1898 door P. Langerhuizen Lzn. geschonken aan de stad Amsterdam en daarmee aan de toen nog gemeentelijke Universiteitsbibliotheek. Het onderstel vertoont elementen uit de vrij ongebruikelijke 'kwabstijl', die rond 1665 – dus in de periode waarin deze atlas verscheen – een kortstondige populariteit genoot in de Nederlanden.

Atlaskaarten van China

20a: *Imperii Sinarum nova descriptio.*

OTM: HB-Kaartenzl: 33.15.70
Collectie KNAG

20b: *Pecheli, sive Peking imperii Sinarum provincia prima.*

OTM: HB-Kaartenzl: 33.15.32
Collectie KNAG

20c: *Xansi, imperii Sinarum provincia secunda.*

OTM: HB-Kaartenzl: 33.15.37
Collectie KNAG

20d: *Xensi, imperium Sinarum provincia tertia.*

OTM: HB-Kaartenzl: 33.15.39
Collectie KNAG

20e: *Kiangsi, imperii Sinarum provincia octava.*

OTM: HB-Kaartenzl: 33.15.30
Collectie KNAG

20f: *Chekiang, imperii Sinarum provincia decima.*

OTM: HB-Kaartenzl: 33.15.25
Collectie KNAG

20g: *Fokien imperii Sinarum provincia undecima.*

OTM: HB-Kaartenzl: 33.15.26
Collectie KNAG

In 1655 verschijnt het zesde en laatste deel van de *Novus atlas*, de *Atlas Sinensis* met kaarten van China. Zijn tot dan toe nauwelijks kaarten van China in wereldatlassen opgenomen geweest, nu worden ineens zestien kaarten voor dat verre land ingezet. De verklaring van deze onevenredige uitbreiding ligt in het feit dat Blaeu de hand heeft weten te leggen op een complete door missionaris Martino Martini bewerkte traditionele atlas van China. Ook in de *Atlas Maior* zijn deze kaarten te vinden. Hoe onevenredig ook, Blaeu heeft door deze actie een lange tijd onovertroffen atlas van China bewerkstelligd. De helft daarvan is hier als losse kaarten geëxposeerd.

20h: *Quantung, imperii Sinarum provincia duodecima.*

OTM: HB-Kaartenzl: 33.15.34
Collectie KNAG

Atlas Maior speciaal

21a: Ongedateerde nota, geschreven door Pieter Blaeu (namens Joan Blaeu), voor een elfdelige atlas in het Latijn, een tweedelig stedenboek van Italië, een tweedelig stedenboek der Nederlanden, een tiendelige atlas in het Spaans, en nog een elfdelige atlas in het Latijn, alle ingekleurd.

OTM: hs. Je 165

Een evenwichtige atlas vergt een strenge selectie en redactie van het beschikbare kaartmateriaal. De evenwichtigheid van de snel groeiende meerdelige atlassen van Blaeu en zijn concurrent Johannes Janssonius staat onder zware druk van hun onderlinge wedloop en het najagen van primeurs. Daardoor laat de interne consistentie veel te wensen over. Speciale contacten met Schotland bezorgen Blaeu een meer dan evenredig aantal regionale kaarten, een complete atlas van Schotland. Evenzo legt hij de hand op de voornoemde kaartenset van China. De Spaanse noch de Duitstalige uitgaven van de *Atlas Maior* komen veel voor. Geen van beide zijn ooit afgerond.

Atlas Maior speciaal

21b: Zevende deel van de Duits-talige *Atlas maior das ist, Weltbeschreibung ...* Amsterdam, Joan Blaeu, 1662-1667. De negendelige Duitse *Atlas Maior* bevat 605 kaarten, waarvan 68 in dit deel, dat Italië en Griekenland behandelt.

OTM: OF 88-7

Geschenk van de Vereniging van Vrienden

21c: Negende deel (*España*) van de Spaanstalige *Atlas mayor, sino Cosmographia Blaviana, en la qual exactamente se describe la tierra, el mar, y el cielo*. Amsterdam, Joan Blaeu, 1658-1672. Door de brand in de drukkerij in 1672 bleef deze tiendelige atlas onvoltooid. Daarom werden aanvullende gedeelten van de Latijnse editie erin verwerkt.

OTM: HB-Kaartenzl: 1807 A 9

Aangekocht met steun van de Vereniging van Vrienden

21d: Zesde deel (*Escocia, Hibernia*) van de Spaanse *Atlas mayor ...* uit 1658-1672. Het onevenredig grote aantal van 49 kaarten van Schotland in de *Novus atlas* van 1655 en latere atlasuitgaven is te danken aan een intensieve briefwisseling tussen Joan Blaeu en een invloedrijke Schotse relatie, Sir John Scot. Daardoor werd het mogelijk om ongebruikelijk gedetailleerde informatie en kaarten over Schotland voor het eerst in druk te laten verschijnen. Het belangrijkste

waren de kaarten van Timothy Pont, met een latere aanvulling van kaarten van Robert Gordon. De laatste werden voor het eerst in deze Spaanse *Atlas Maior* opgenomen.

OTM: HB-Kaartenzl: 1807 A 6

Aangekocht met steun van de Vereniging van Vrienden

21e: Wisselend atlasdeel of stedenboek uit het Blaeukabinet, dagelijks opengelegd op een andere kaart of tekstpagina.

Dr. Joan Blaeu, schepen en boekdrukker

22a: Caspar Barlaeus, *Rerum per octennium in Brasilia et alibi nuper gestarum sub praefectura illustrissimi comitis I. Mauritii, Nassouiae, &c. Comitum ...* Amsterdam, Joan Blaeu, 1647.

OTM: OF 84-7

22b: *Catalogus librorum omnium facultatum et variarum linguarum, qui in officina Joannis Blaeu, venales reperiuntur.* Amsterdam, Joan Blaeu, 1659. Fondscatalogus van Blaeu, met onder meer theologische, juridische en medische werken.

OTM: O 61-5096

22c: *Het huys van de heeren Louys en Hendrick Trip.* Amsterdam, Joannes en Justus Vingboons, 1664. Vijf gravures van het Trippenhuys, door Johannes Vingboons naar Justus Vingboons. 'Men vintse by Ioan Blaeu oock te koop'.

OTM: OL 63-1064

Als zijn vader in 1638 overlijdt, beschikt Joan Blaeu over een academische opleiding, een wijdvertakt netwerk, een moderne drukkerij en een enorm fonds. Met een goed oog voor de markt, die meer en groter preferereert boven actueel en nauwkeurig, maakt hij de atlascartografie tot parapedaardje van de zaak. Joan zit lange tijd in de vroedschap van Amsterdam en correspondeert met belangrijke klanten en opdrachtgevers. Het afbranden van de nieuwe plaatdrukkerij in de Gravenstraat betekent een ommekeer. Na Joans dood zetten zijn zoons Pieter, Willem en Joan de drukkerij aan de Bloemgracht voort. In 1708 is het voorbij met het roemruchte bedrijf.

Dr. Joan Blaeu, schepen en boekdrukker

22d: Brief van Joan Blaeu aan Constantijn Huygens over uitgave van de memoriën van prins Frederik Hendrik, 14 november 1652.

OTM: hs. 28 U

22e: Brief van Pieter Blaeu namens Joan Blaeu aan William Blathwayt, ambassadeur van Engeland in Den Haag, uit een correspondentie over de levering van boeken, 26 februari 1669.

OTM: hs. Je 222

22f: Jan van der Heiden, *Beschryving der nieuwlyks uitgevonden en geotrojeerde slang-brand-spuiten*

en haare wyze van brand-blussen ... 2e dr. Amsterdam, Erfgenamen van Jan van der Heiden, 1735. In dit boek wordt ook het afbranden beschreven van de nieuwe plaatdrukkerij van Blaeu, gelegen aan de Gravenstraat, achter de Nieuwe Kerk, in de nacht van 22 op 23 februari 1672.

OTM: OL 63-1060

22g: Beschrijving van de drukkerij van Joan Blaeu in: Philipp van Zesen, *Beschreibung der Stadt Amsterdam ...* Amsterdam, Marcus Wilhelmssen Doornik, 1664.

OTM: OK 63-224

22h: *Le Nouveau Testament ...* Amsterdam, Willem, Pieter en Joan II Blaeu voor de Compagnie van Boekverkopers, 1684. Dit exemplaar gebonden met *Les Pseuames de David* met hetzelfde impressum.

OTM: OK 80-203

22i: Verzamelde werken van René Descartes, waarvan openliggend: *Tractatus de homine*. Amsterdam, Blaeu, 1686, en *Geometria*. Amsterdam, Blaeu, 1683.

OTM: O 69-98-106

22j: Gregorio Leti, *Historia e memorie recondite sopra alla vita di Oliviero Cromvele*. 2 dln. Amsterdam, Pieter en Joan (II) Blaeu, 1692.

OTM: O 63-1127, 1128

22k: Hugo de Groot, *Epistolae quotquot reperiri potuerunt*. Amsterdam, Pieter en Joan (II) Blaeu, 1687.

OTM: 429 A 14

Concurrent Janssonius

23a: Johannes Janssonius, *Atlas major sive cosmographiae universalis*. Deel 9. Amsterdam, Johannes Janssonius, 1657. Deze 38 kaarten tellende 'Waterwereld' wordt wel gezien als de eerste echte zeeatlas, geschikt voor algemeen gebruik.

OTM: HB-Kaartenzl: V 8 X 9

23b: Johannes Janssonius, *Atlas major sive cosmographiae universalis*. Deel 10. Amsterdam, Johannes Janssonius, [ca. 1660]. Atlas van de 'Oude Wereld'.

OTM: HB-Kaartenzl: V 8 X 10

23c: Andreas Cellarius, *Harmonia macrocosmica seu atlas universalis et novus ...* Amsterdam, Johannes Janssonius, 1661. Deze hemelatlas komt meestal voor als laatste band van een meerdelige Janssonius-atlas.

OTM: HB-Kaartenzl: V 8 X 11

Johannes Janssonius geldt als de belangrijkste concurrent van de Blaeus. Na het overlijden van Willem Jansz Blaeu in 1638 neemt de wedijver tussen Joan Blaeu en Janssonius toe. Beiden bouwen hun atlassen uit tot meerdelige geografische encyclopedieën. Al wordt Joan Blaeus werk meestal hoger aangeslagen, toch lukt het Janssonius drie complementaire delen op te nemen waaraan Joan Blaeu niet toekomt: een historische atlas, een zeeatlas en een hemelatlas. Ook realiseert hij een stedenboek dat de hele wereld omvat. Zijn postuum voltooide *Atlas major* blijft niettemin een samenraapsel.

23d: Johannes Janssonius, *Illustriorum regni Galliae civitatum tabulae, ut & Helvetiae confoederatae civitates celebriores*. Amsterdam, Johannes Janssonius, [1657]. Deel 6 van Janssonius' achtdelige stedenboek van de wereld. Veel van de 500 plattegronden en

stadsgezichten zijn afgedrukt van koperplaten van Braun & Hogenbergs *Civitates orbis terrarum* en zijn sterk verouderd. Verder kopieert Janssonius een ruim aantal kaarten van Blaeu.

OTM: HB-Kaartenzl 1806 A 6

Navolging, kopie en herdruk

24a: *Fezzae et Marocchi regna Africae celeberrima ...* [Amsterdam, Willem en Joan Blaeu, 1635]. De kaart van Marokko, bewerkt naar een kaart van Ortelius uit 1595, komt sinds 1635 voor in de atlassen van Willem en Joan Blaeu. Dit exemplaar is handgekleurd en met goud gehoogd.

OTM: HB-Kaartenzl: 33.18.34
Collectie KNAG

24b: *Fezzae et Marocchi regna Africae celeberrima ...* [Amsterdam, Johannes Janssonius, 1636]. Janssonius kopieert de voorgaande kaart een jaar later voor zijn versie van de *Atlas* van Mercator.

Slechts kleine verschillen maken duidelijk dat het hier om een nagegraveerde koperplaat gaat.

OTM: HB-Kaartenzl: 33.18.29
Collectie KNAG

Weinig atlasproducenten hebben zelf ooit een meet-instrument vastgehouden. Een atlaskaart is een bewerking van andere kaarten. Het mag duidelijk zijn dat daarin gradaties bestaan, van het nauwkeurig bestuderen van bestaande kaarten en die tot een nieuw product redigeren, tot het schaamteloos in details kopiëren van een bestaande kaart van de concurrentie. Zo wordt Abraham Ortelius' atlaskaart van Marokko uit 1595 in 1635 in bewerkte vorm uitgegeven door de Blaeus, maar vervolgens onbewerkt door Janssonius overgenomen in zijn *Atlas novus*. In de achttiende eeuw passen Schenk en Valk de plaat van Janssonius een beetje aan en gebruiken hem opnieuw. Zoek de verschillen!

24c: *Fezzae et Marocchi regna Africae celeberrima ...* Amsterdam, Petrus Schenk en Leonardus Valk, [ca. 1700]. Schenk en Valk bemachtigen de oude koperplaat

van Janssonius, plaatsen hun naam erop en voegen een voor hun tijd modern graadnet toe.
OTM: HB-Kaartenzl 33.18.40
Collectie KNAG

Atlas minor, Atlas contractus, Handatlas

25a: Johannes Janssonius, *Atlas contractus sive Atlantis majoris compendium*. 2 dln. Amsterdam, Erven van Johannes Janssonius, 1666. Een wereldatlas op folioformaat, gecompriemd tot twee banden met tezamen 172 kaarten.

OTM: HB-Kaartenzl: V 9 X 12, 13

25b: Isaak Tirion, *Nieuwe hand-atlas bestaande in eene verzameling van eenige naauwkeurige landkaarten ... , na de alderlaatste*

ontdekkingen van de I'sle en anderen opgesteld ... Amsterdam, Isaak Tirion, 1744.

OTM: HB-Kaartenzl: XI B 8

Een *Atlas Maior* is vanzelfsprekend niet voor iedereen weggelegd. Uitgevers begrijpen dat de markt voor deze peperdure meerdelige folioatlassen zijn grenzen kent. Door een beperkt aantal kaarten op te nemen of de teksten aanzienlijk in omvang te reduceren dan wel helemaal weg te laten, is het mogelijk een eenvoudiger atlas in een of twee banden te leveren. Janssonius geeft naast zijn grotere *Atlas novus* een tweedelige *Atlas contractus* uit en zijn *Atlas minor*, de miniversie van de *Atlas* van Mercator, blijft nog lang populair. Ook andere Amsterdamse uitgevers doen het wat bescheidener. Het begrip 'Handatlas' wordt in 1744 door Isaak Tirion geïntroduceerd.

25:

Atlas minor, Atlas contractus, Handatlas

25c: Gerardus Mercator, *Atlas minor, Gerardi Mercatoris à I. Hondio plurimis aeneis tabulis auctus et illustratus, denuo recognit, additisque novis delineationibus emendatus*. Amsterdam, Johannes Janssonius, 1634. Blaeu geeft geen zakatlassen uit, Janssonius wel. Vanaf 1607 verschijnen er bijna twintig uitgaven van de *Atlas minor*, in kwarto oblong-formaat.

OTM: HB-Kaartenz: VI 14 D 9

25d: Nicolaas Visscher, *Atlas contractus orbis terrarum praecipuas ac novissimas complectens tabulas*. Amsterdam, Nicolaas Visscher, [ca. 1670].

OTM: HB-Kaartenz: 1805 A 2

25e: Frederick de Wit, [*Atlas*]. Amsterdam, Frederick de Wit, [tussen 1666 en 1671]. Wereldatlas in vijftig kaarten op folioformaat.

OTM: HB-Kaartenz: XI A 8

Geschenk Stichting Th.J. Steenbergen Fonds

25c:

Amsterdam verliest zijn monopolie

26a: Guillaume de L'Isle, *Atlas nouveau, contenant toutes les parties du monde ...* Amsterdam, Johannes Covens en Cornelis Mortier, [ca. 1745]. Deze Franse wereldatlas van Amsterdamse kwaliteit wordt aan de man gebracht door de firma Covens & Mortier.

OTM: HB-Kaartenzl: 1806 A 22

26b: Het pand van de boekhandel en uitgeverij van Covens en Mortier, Vijgendam 20 te Amsterdam, naast het Beurspoortje. Tekening door Cornelis Covens, 1781. Op de deur wordt geadverteerd: 'Atlas nouveau (contenant toutes les parties du monde)'.

OTM: Pr. C 2774

26c: *Atlas maior cum generales omnium totius orbis regnorum ...*, samengesteld door Reinier Ottens. Deel 7. Amsterdam, Reinier en Josua Ottens, [ca. 1734-1746]. De achtelinge *Atlas maior* van Ottens bevat 800 fraai ingekleurde kaarten, waaronder werk van diverse buitenlandse cartografen.

OTM: HB-Kaartenzl: I 3 A 7

Na het verdwijnen van de grote Amsterdamse atlasmakers uit het midden van de zeventiende eeuw gaat de originaliteit snel achteruit. Het productiepotentieel blijft evenwel enorm. Kaart- en prentverkopers als Nicolaas Visscher en Frederick de Wit weten het peil aardig te handhaven met kritische bewerkingen en een hoge technische kwaliteit. Maar ook in hun atlassen zien we verouderd materiaal opduiken. In Frankrijk zit men intussen niet stil. Pieter Mortier, nakomeling van Franse vluchtelingen, onderhoudt intensieve contacten met de Parijse uitgeverwereld en introduceert de verfrissende geografie en kaarten van Jaillot, Sanson en Delisle in Amsterdam. Ook Duitse atlascartografen als Homann, Seutter en Lotter laten van zich horen.

26d: Nicolas Sanson, *Nieuwe atlas behelzende alle de deelen der wereld ...* Deel 1. Amsterdam, Pieter Mortier, [ca. 1696-1708].

Titel ook in het Frans: *Atlas nouveau contenant toutes les parties du monde ...*

OTM: HB-Kaartenzl: I 3 A 14

Nieuwe accenten, nieuwe technieken

27a: *Wijsgeerige en staatkundige waereldkaart, waar op de reizen van Cook en La Perouse geteekend zijn* door Louis Brion de la Tour. Ingekleurde gravure door Cornelis van Baarsel. Amsterdam, J. Allart, 1802.

OTM: HB-Kaartenzl 71.32.17

27b: Adolf Stieler, *Hand-Atlas über alle Theile der Erde ...* Gotha, Justus Perthes, 1849. Stielers wereldatlas was tot in de Tweede Wereldoorlog toonaangevend. Stieler vermeldt aanvankelijk zelfs zijn kaartbronnen. De kwaliteit van de staalgravures, een kortstondig gehanteerde reproductietechniek, is voortreffelijk.

OTM: HB-Kaartenzl: X 2 B 1

27c: Alexander Keith Johnston, *The physical atlas of natural phenomena*. A new and enl. ed. Edinburgh etc., William Blackwood, 1856. Naast de *Physikalischer Atlas* van Heinrich Berghaus is deze atlas van Johnston de belangrijkste thematische atlas op fysisch-geografisch gebied in het midden van de negentiende eeuw.

OTM: HB-Kaartenzl: V 7 X 4

Concurrenten en navolgers

In de negentiende eeuw is de rol van de Amsterdamse wereldatlas volkomen uitgespeeld. De Franse Tijd trekt een scherpe scheidslijn. Ook de ‘uitbreiding’ van de wereld gaat buiten Nederland om. Ontdekkingsreizigers als Cook en La Perouse vullen hardnekkige blinde vlekken in. De vermenigvuldiging van kaarten maakt ook grote veranderingen door. Kopergravure wordt lithografie en handkleuring wordt kleurendruk. Verder gaan geografen en kaartmakers zich steeds meer interesseren voor thema’s. Ook de doelgroepen veranderen; schoolatlassen worden een vertrouwde atlasvorm.

27d: H. Frijlink en A. van Otterloo, *Nieuwe hand-atlas der aarde in haren tegenwoordigen toestand ...* 7e, verm. druk. Leiden, D. Noothoven van Goor, 1876.

OTM: HB-Kaartenzl: I 5 B 14

27e: P.R. Bos, *Bos' schoolatlas der geheele aarde in 29 kaarten*. Groningen, Wolters, 1877, 1e versie van de 1e druk.

OTM: HB-Kaartenzl: I 7 C 1

Blaeu digitaal

De *Atlas Maior* van Blaeu is opgenomen in de Canon van Nederland. Daarnaast komt er in het onderwijs steeds meer aandacht voor China, waaraan Blaeu een compleet atlasdeel wijdde. Tezamen biedt dit een uitgelezen kans om educatief materiaal voor het onderwijs te ontwikkelen waarin de kaarten van Blaeu een prominente rol spelen. Zulk materiaal wordt aangeboden via EduGIS.

In een diapresentatie maakt u een cartografische ontdekkingsreis langs oud en nieuw Amsterdam, Nederland en China. Op twee touch screens bepaalt u zelf welke kaarten en overige informatie u wilt bekijken. Voor Nederland kunt u op basis van post-code het weer te geven gebied selecteren.

EduGIS: www.edugis.nl.

Colofon

Concept tentoonstelling Jan Werner

Coördinatie Ellen Borger, Marian Schilder

Realisatie medewerkers van de Bijzondere Collecties, van het Allard Pierson Museum en van de Sector Elektronische Diensten

Typografie tentoonstelling Paul Bomers, Zoölogisch Museum Amsterdam (basistypografie Frederik de Wal)

Blaeu in EduGIS Anaximander, Onderwijscentrum Vrije Universiteit, SPINlab Vrije Universiteit

Bruiklenen Geografische Boekhandel Pied à Terre, Amsterdam; Maritiem Museum, Rotterdam; Rijksmuseum, Amsterdam; West-Fries Museum, Hoorn

Samenstelling loopgidsje Jan Werner

Eindredactie Klaas van der Hoek

Ontwerp Frederik de Wal, Schelluinen

Opmaak Sander Pinkse Boekproductie, Amsterdam

Druk Grafisch bedrijf Gorter, Steenwijk

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Regio Sac. Caesarea Maji
um Belgica Fuder.

Excudit Ioannes Blaeu.

